

MEERSTEMMIGE LESSEN

VALKUILEN EN
MOGELIJKHEDEN

Docenten besteden over het algemeen veel aandacht aan de Holocaust in de les, maar vinden het vaak lastiger om het Nederlandse slavernijverleden te behandelen. Wat kan het opleveren om de verbinding te leggen tussen deze twee geschiedenissen?

Onderzoeker Joandi Hartendorp sprak voor haar promotieonderzoek met een groot aantal geschiedenisdocenten om inzicht te krijgen in hoe zij lesgaven over de Holocaust en de slavernij. Daaruit bleek dat docenten het Holocaust- en het slavernijverleden vaak al (onbewust) met elkaar in verbinding brengen. Hartendorp onderzocht hoe deze ‘multidirectionaliteit’ tot uiting kwam en hoe het benadrukken van overeenkomsten tussen de beide geschiedenissen kansen biedt om het onderwijs inclusiever te maken.

De herinneringen aan de geschiedenis van de Holocaust en het slavernijverleden hebben namelijk veel met elkaar gemeen, betoogt ze. De rol die beide geschiedenissen innemen in de collectieve herinnering sijpelt ook door in het onderwijs, waardoor de valkuilen in het lesgeven erover vaak gelijkaardig zijn. Bijvoorbeeld als het gaat over de manier waarop er betekenis gegeven wordt aan Nederlands ouderschap, dat vaak wordt genuanceerd. Door overeenkomsten en valkuilen te benoemen en die aan de leerlingen mee te geven krijgen ze van beide onderwerpen een beter begrip.

VALKUILEN

Van cruciaal belang daarbij zijn de onderliggende ideeën en waarden over de Nederlandse maatschappij waar men zich niet per se bewust van is, maar die hun weerslag vinden in de les. Door het stimuleren van dat bewustzijn moedigt Hartendorp docenten aan te reflecteren op hun eigen lespraktijk, met als resultaat geschiedenislessen waarin alle leerlingen zich gerepresenteerd voelen. Aan de hand van inzichten uit Hartendorps proefschrift kunnen een aantal valkuilen en aanbevelingen worden afgeleid die docenten kunnen helpen bij het lesgeven over de Holocaust en de slavernij.

1 Externalisatie

In zowel Holocaustonderwijs als slavernijonderwijs is er vaak sprake van externalisatie – de thema’s worden op afstand van de ‘eigen’, Nederlandse geschiedenis geplaatst. Bij slavernijonderwijs wordt er bijvoorbeeld een afstand geconstrueerd tussen de slavernijgeschiedenis en de huidige maatschappij, door te benadrukken dat het heel lang geleden is, of dat het toen een andere tijd was. Dit leidt ook tot morele externalisatie: de maatschappij van nu is zo ver verwijderd van die van toen dat de vraag naar verantwoordelijkheid of schuld niet aan de orde is of geminimaliseerd wordt.

In beide onderwijsthema’s is ook de externalisatie van ouders en van locatie een terugkerend patroon. In onderwijs over de slavernijgeschiedenis wordt vaak veel aandacht besteed aan de Amerikaanse context, waardoor de nadruk komt te liggen op Amerikaans ouderschap. Als het om Nederlandse betrokkenheid gaat, ligt de nadruk vooral op slavenhandel en niet zozeer op het tot slaaf maken zelf.

Bij Holocausteducatie wordt de Holocaust vooral vanuit Duits perspectief verteld, met veel nadruk op het geweld en de verschrikkingen in concentratie- en vernietigingskampen. Ook daardoor lijken de gruwelijkheden vooral elders te gebeuren en komt Nederlands ouderschap minder nadrukkelijk naar voren. Collaboratie komt wel veel aan bod maar wordt sterk genuanceerd.

Wat kan je doen?

- **Erken het voortbestaan en de continuïteit van schadelijke structuren in het heden.** Een manier om dit te doen is door de wortels van racisme en antisemitisme en de doorwerking daarvan vandaag de dag te bespreken.
- **Benoem verantwoordelijkheden.** Wees precies in het toekennen van ouderschap en vermijd het gebruik van passieve werkwoordconstructies (“zij werden gedwongen te werken op plantages”), dit verhult de verantwoordelijkheid en bemoeilijkt het inleven in een bepaalde groep.
- **Maak gebruik van primaire bronnen in de klas.** In onderwijs over slavernij wordt vooral gebruikgemaakt van fictieve representatie, met name Amerikaanse films. Ga op zoek naar beeld, brieven of rechterlijke uitspraken die het perspectief van de tot slaaf gemaakten omvatten.

Multidirectionaliteit

‘Multidirectionele herinnering’ is een begrip dat is gemunt door de Amerikaanse literatuurwetenschapper Michael Rothberg. Volgens Rothberg worden de herinneringen aan verschillende historische periodes, met name de Holocaust en koloniale geschiedenis, vaak als competitief opgevat. Zijn stelling is juist het tegenovergestelde: namelijk dat aandacht voor de ene geschiedenis, aandacht voor de andere kan versterken. Door het benadrukken van gedeeld leed of een gedeelde verantwoordelijkheid kan er meer solidariteit ontstaan.

2 'Othering'

Het risico van 'othering', iemand of een groep tot 'de Ander' maken, ligt altijd op de loer als het gaat om het bespreken van zowel de Holocaust als de slavernijgeschiedenis. Uitleg over hoe het proces van ontmenselijking in zijn werk ging is belangrijk, maar gaat ook gepaard met het risico om stereotypische taal te reproduceren of de slachtoffers tot getallen te reduceren. Het onvermogen om Joden en Afrikaanse tot slaaf gemaakten als complexe mensen af te schilderen komt voort uit het kolonialisme, en de koloniale structuren die nog altijd aanwezig zijn.

Wat kan je doen?

- **Schenk bij beide thema's aandacht aan het alledaagse leven.** Vertel bijvoorbeeld over vooroorlogs en naoorlogs Joods leven, in plaats van Joden alleen als slachtoffergroep te benoemen.
- **Minder bekende verhalen over verzet kunnen helpen om 'othering' tegen te gaan.** Vertel bijvoorbeeld over Boni, de verzetsstrijder die tot slaaf gemaakten bevrijdde en vrije gemeenschappen stichtte in de jungle in Suriname. Ga het vaak heersende idee tegen dat alleen witte abolitionisten zich tegen het systeem van koloniale slavernij uitspraken. Er was wel degelijk breed verzet: tot slaaf gemaakten organiseerden zich, kwamen in opstand of probeerden te vluchten.

3 Relativering van Nederlands daderschap

In beide onderwijsthema's is er sprake van een relativering of bagatellisering van Nederlandse betrokkenheid bij daderschap, constateert Hartendorp. Dit heeft onder meer te maken met de didactische methodes die worden gebruikt. Binnen Holocausteducatie wordt er (voornamelijk) geoefend met historische empathie, vanuit het perspectief van zowel slachtoffers als daders. Dit komt wellicht doordat de Holocaust als geschiedenis 'dichtbij' voelt, zoals veel van de ondervraagde docenten verklaren. Bovendien identificeren veel van hen zich sterk met de slachtoffers, wat een goed begrip van daderschap in de weg kan staan. In onderwijs over slavernij ligt de nadruk juist op standplaatsgebondenheid, de sociale en politieke context die bepalend was voor de blik op de wereld destijds. Bij sommige docenten leeft daardoor het idee dat slavernij toentertijd een geaccepteerde praktijk

was, terwijl verzet laat zien dat dat niet overal zo was. Ook dit kan daderschap verhullen.

Historische empathie en het gebruik van standplaatsgebondenheid zijn beide waardevolle historische vaardigheden, maar het is belangrijk om ook de consequenties van individueel gedrag te adresseren.

Wat kan je doen?

- **Besteed aandacht aan de persoonlijke situatie van historische actoren, maar verlies ook de historische omstandigheden en de belangrijke vragen over de relatie tussen het collectief en het individu niet uit het oog.** Maak duidelijk wat de consequenties van bepaalde keuzes zijn en wees niet bang om ook zelf een moreel oordeel te vellen.
- **Je achtergrond en ervaringen als docent bepalen tot zekere hoogte de keuzes die je in het lesgeven maakt. Benadruk daarom je eigen gesitueerdheid door uit te leggen wat je persoonlijke connectie is met het onderwerp.** Leg uit dat je eigen positie van grote invloed is op de manier waarop je het onderwerp behandelt; ook voor leerlingen is het waardevol om te weten dat wat ze leren ook het resultaat is van een continue onderhandeling tussen het verplichte en het aangeboden lesmateriaal, de aanpak van de docent en hun eigen achtergrond en overtuigingen. ■

Verder lezen

Joandi Hartendorp, 'Were we "good" or "bad"? Common ground in Dutch Slavery and Holocaust Education. PhD, Universiteit voor Humanistiek, 2023.

